

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

До тисячоліття Правди Руської

**«Правда Руська»
Ярослава Мудрого:
початок вітчизняного
законодавства**

Навчальний посібник

2-ге видання, змінене та доповнене

Харків
«Право»
2017

УДК 340.15
ББК 67.2
П68

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 11 від 27 червня 2014 р.)

Рецензенти:

О. В. Петришин — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік, президент Національної академії правових наук України;

В. О. Рум'янцев — доктор юридичних наук, професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Укладачі:

Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв

«Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. — 2-ге вид., змін. та допов. — Харків : Право, 2017. — 392 с.: іл.
ISBN 978-966-937-232-1

Пропонований посібник є перевиданням «Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі» (2014) зі змінами та доповненнями. Видання присвячене видатній законодавчій пам'ятці права Київської Русі – Правді Руській, в основі якої лежить Правда Ярослава Мудрого: тексти двох її редакцій – Короткої і Поширеної Правди, їх переклади, коментарі, а також фрагменти найвизначніших праць з історії створення, дослідження її текстів. Укладачами збірника при складанні коментарів до тексту Руської Правди враховано як досвід попередників, так і досягнення вітчизняної історико-правової науки у дослідженні права Давньоруської держави. Незважаючи на деякі неподолані спірні питання у трактуванні історії, змісту, окремих частин цієї видатної правової пам'ятки, укладачі збірника прагнули подати студентам, зацікавленим читачам найбільш виважені і науково точні короткі коментарі, стисло відобразити спектр поглядів учених-істориків на історію її походження, юридичний зміст і суспільно-політичне значення.

Розраховано на викладачів, аспірантів, студентів юридичних та історичних факультетів вищих навчальних закладів, читачів, які цікавляться чи вивчають історію вітчизняного державотворення.

УДК 340.15
ББК 67.2

- © Демиденко Г. Г., Єрмолаєв В. М., укладання, 2014
- © Демиденко Г. Г., Єрмолаєв В. М., зміни та доповнення, 2017
- © Оформлення. Видавництво «Право», 2017

ISBN 978-966-937-232-1

Вступне слово

В історії будь-якого народу, його держави є вікопомні події, імена, з якими пов'язані славетні перемоги й здобутки, зведені міста і храми чи прийняті правові закони, що служать багатьом поколінням сучасників і нащадків. Такою вікопомною подією в історії вітчизняного державотворення є «золота доба» Ярослава Мудрого, поява першого правового кодексу — Правди Руської. Її започаткувала Найдавніша Правда, або Правда Ярослава, яку літописи пов'язують з подіями на Русі 1015–1016 рр. Подальша робота Ярослава Мудрого, Ярославичів, Володимира Мономаха над розвитком норм Правди узагальнила досвід правового регулювання суспільних і соціально-економічних відносин у Київській Русі, судової практики її великих князів. Вона закріплювала і посилювала охорону недоторканності особи, права власності, містила норми кримінального і цивільного права, виключила з видів покарань смертну кару, каліцтво, охороняла життя й майно «княжих людей», пересічних смердів і навіть ізгоїв. Правда стала своєрідним наріжним каменем писаного законодавства Київської держави, її розквіту і могутності за часів Ярослава Мудрого, важливою складовою правової культури наших далеких пращурів.

З тих пір, як з'явився у науковому вжитку текст Правди, і до цього часу не припиняються спроби у всій аутентичності зрозуміти й розтлумачити цю законодавчу пам'ятку. Кожне покоління дослідників за майже триста років зробили свій внесок у її роз'яснення. Укладачі збірника «“Правда Руська” Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі» представили текст Руської Правди, склали коментарі до неї, знайомлять читача з думками і висновками найбільш визначних її дослідників. Видання присвячене тисячолітньому ювілею «Правди Руської».

Національний юридичний університет носить славне ім'я цього великого князя і законодавця Київської держави відповідно до Указу Президента України від 4 листопада 1995 р. Виконуючи Указ, ректорат Університету організував підготовчу роботу з відкриття в Університеті музею Ярослава Мудрого.

Головне ж — разом з науковцями та установами Національної академії правових наук України вчені Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого беруть активну участь у розробці проєктів законів та інших нормативно-правових актів, підготовці наукових висновків, пропозицій, рекомендацій та експертиз для центральних і місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Цього вимагає необхідність правового забезпечення соціально-економічних реформ в Україні, здійснення ефективної правової політики, забезпечення прав і свобод людини в нашій державі.

А відправною точкою в історії вітчизняного законотворення була «Правда Ярослава», принципи і гуманний смисл якої продовжують жити і розвиватись у правовій системі сучасної України.

Ректор
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Почесний президент Національної академії
правових наук України,
академік НАН України

В. Я. Тацій

Передмова

Формування та розвиток української правової системи мають глибокі й давні корені і традиції. Вони започатковані системою норм усного звичаєвого права, а з утворенням і розвитком Київської держави центральне місце серед джерел права зайняла «Правда Руська». Її появу історики пов'язують з початком князювання Ярослава Мудрого. Вона кодифікувала статті його «ряду» з новгородським вічем, яке підтримало його в боротьбі за великокнязівський «стіл», а також норми звичаєвого права, окремі законодавчі установлення київських князів.

В даному виданні подаються дві найдавніші редакції Правди – Коротка й Поширена. Перша була відкрита В. М. Татіщевим 1738 р. і видана А. Шлецером. До наукового обігу введено два списки цієї пам'ятки (Академічний і Археографічний). Вона складається з «Правди Ярослава» (Найдавніша Правда) та «Правди Ярославичів», першу частину якої (ст. 1–18) складає найдавніший текст – т. зв. «Правди Ярослава», пов'язаний з подіями на Русі 1015–1016 рр. Другу частину – «Правда Ярославичів» (ст. ст. 19–41), завершують два самостійні установлення – Покон вірний (ст. 42) і Урок мостникам (ст. 43). Обидва вони, як вважають дослідники, пов'язані з Правдою Ярослава і датуються часом його княжіння (1020-ті або 1030-ті рр). С. В. Юшков і Л. В. Черепнін пов'язували з нею і ст. 41, яка передує Покону вірному. Спроби пояснити більш пізні, літописне походження Короткої редакції Правди (XV ст.) сучасним знаним українським істориком О. П. Толочком ми не вважаємо переконливими.¹

Поширена редакція Правди була введена в науку 1788 р. В. В. Крестініним. В складі Поширеної Правди дослідники вбачають дві пам'ятки, об'єднані переписувачами, – «Суд Ярослава Володимировича» та «Статут Володимира Мономаха». Перша пов'язується з ім'ям Ярослава Мудрого, є подальшим розвитком «Правди Ярослава» і «Правди Ярославичів» та доповненнями їх новими нормами наприкінці XI – на початку XII ст. Другу частину Поширеної Правди складає Статут Володимира Мономаха, створеного після київського повстання 1113 р. Зазвичай в ньому вирізняють 121 статті.

Так звану Скорочену Правду більшість дослідників пов'язує з вилученням у XV – XVI ст. у Північно-Східній Русі з тексту Поширеної

---

¹ Толочко А. П. Краткая редакция Правды Русской: происхождение текста. – К., 2009.

Правди ряду норм і поєднанні їх із церковним Статутом Володимира Великого. Тому зміст Скороченої Правди укладачами збірника тут не подається.

Повне видання Правди за всіма виявленими її списками було вперше здійснено С. В. Юшковим 1935 р. Результатом праці істориків і археографів стало академічне видання Правди Руської та коментарів до неї, здійснене під редакцією Б. Д. Грекова (1940–1963 рр.) та тому 1 «Законодательство Древней Руси» 1984 р. (відповід. редактор В. Л. Янін) з дев'ятитомника «Российское законодательство X–XX веков». В них використовувався і узагальнювався величезний дослідницький досвід з вивчення цієї величної правової пам'ятки. Проте обидва видання 1947 і 1984 рр., не дивлячись на безперечні археографічні, історіографічні й текстологічні досягнення, сьогодні є значною мірою застарілими через марксистсько-ленінську методологію тлумачення історії Київської Русі, юридичної природи держави і права, класової оцінки змісту норм Правди, злочинів і покарань, об'єктивної та суб'єктивної сторони злочинних діянь тощо. До того ж радянські історики держави і права заперечували будь-яку національну приналежність давньоруського права і Київської держави.

Сучасною вітчизняною історико-правовою наукою встановлено, що Правда Руська базувалася на суто вітчизняних правових джерелах. Після занепаду Київської Русі вона продовжувала діяти в Галицько-Волинському князівстві й Великому князівстві Литовському, а також в Новгородській республіці, Московському великому князівстві до 1497 р. та в інших колишніх давньоруських землях.

Пропоноване видання містить тексти найдавніших редакцій Правди Руської із збереженням прийнятої нумерації її статей, складені укладачами даного збірника коментарі з використанням набутого вже досвіду, внесені певні уточнення в переклад окремих термінів і понять зі старослов'янської мови. В коментарях до статей Правди подаються сучасні тлумачення маловідомих понять, уживаних в її текстах.

З метою ознайомлення читачів з найбільш визначними працями, присвячених вивченню Правди, у збірнику подано їх значні фрагменти, в т. ч. праць сучасних вітчизняних істориків і правознавців. Ці праці відтворюють розвиток та здобутки історико-юридичної думки про Правду Руську за два останні століття. Вони подаються у збірнику мовою їх перших публікацій. Наприкінці збірника вміщено список основних джерел і літератури, що конкретизує уявлення про здобутки археографії й історіографії з вивчення цієї видатної правової пам'ятки.

Перше видання навчального посібника¹ одержало схвальну оцінку фахівців та студентів² і досить швидко розійшлося. Мета і першого, і другого видання – познайомити майбутніх правознавців, читачів з первісним досвідом вітчизняного законотворення, з визначною й найдавнішою юридичною пам'яткою – Правдою Руською. Її вивчення поглиблює і конкретизує наші знання про суспільний лад і державно-правові інститути Київської Русі. Її норми відображають не лише архаїчні соціально-економічні відносини, а й рівень правової культури, процес гуманізації кримінального і цивільного права порівняно з нормами звичаєвого права в Київській державі. Вони переконливо засвідчують живучість і розвиток принципів Правди, правових традицій у сучасному законодавстві України.

---

¹ Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. / уклад.: Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв; вступ. сл. В.Я. Тація. – Х.: Право, 2014. – 344 с.

² Див., зокрема: Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол. В.Я. Тацій та ін. – Х., 2014. – № 4 (79). – С. 210–214.

ПРАВДА РУСЬКА

(Коротка редакція)

(за Академічним списком)¹

1. Убьет муж(ь) мужа, то мьстит брату брата, или сынови отца, либо отцю сына, или братучаду, либо сестрину сынови; аще не будет кто мьстя, то 40 гривен за голову; аще будет русин, либо гридин, либо купчина, либо ябетник, либо мечник, аще изьгой будет, либо словенин, то 40 гривен положить за нь.

2. Или будет кровав или синь надъражен, то не искати ему видока человеку тому; аще не будет на нем знамена никотораго же, то ли приидет видок; аще ли не может, ту тому конець; оже ли себе не может мьстити, то взяти ему за обиду 3 гривне, а летцю мзда.

3. Аще ли кто кого ударит батогом, либо жердью, либо пястью, или чашею, или рогом, или тылеснию, то 12 гривне; аще сего не постигнуть, то платити ему, то ту конець.

4. Аще утнет мечем, а не вынем его, либо рукоятью, то 12 гривне за обиду.

5. Оже ли утнет руку и отпадет рука либо усохнет, то 40 гривен.

6. Аще будет нога цела или начьнет хромати, тогда чада смирать.

7. Аще ли перст утнет которыи либо, 3 гривны за обиду.

8. А во усе 12 гривне, а в бороде 12 гривне.

9. Оже ли кто вынез мечь, а не тнет, то тьи гривну положить.

10. Аще ли ринет мужь мужа либо от себе либо к собе, 3 гривне, а видока два выведет; или будет варяг или колбяг, то на роту.

11. Аще ли челядин съкрыется либо у варяга либо у кольбяга, а его за три дни не выведут, а познают и в третии день, то изымати ему свои челядин, а 3 гривне за обиду.

12. Аще кто поедет на чюжем коне, не прошав его, то по(ло)жити 3 гривне.

13. Аще поимет кто чюжь конь, либо оружие, либо порт, а познает в своемь миру, то взяти ему свое, а 3 гривне за обиду.

14. Аще познает кто, не емлет его, то не рци ему: мое, нь рци ему тако: поиди на свод, где еси взял; или не поидет, то поручника за пять дни.

---

¹ Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. Т. 1. Законодательство Древней Руси / отв. ред. В. Л. Янин. – М., 1984. – С. 47–49.

15. Аже где възыщеть на друзе проче, а он ся запирати почнетъ, то ити ему на извод пред 12 человека; да аще будетъ обидя не вдал будетъ, достоино ему свои скот, а за обиду 3 гривне.

16. Аще кто челядин пояти хоцеть, познав свои, то к оному вести, у кого то будетъ купил, а тои ся ведеть ко другому, даже доидеть до третьего, то рци третьему: вдай ты мне свои челядин, а ты своего скота ищи при видоце.

17. Или холоп ударить свободна мужа, а бежить в хором, а господин начнетъ не дати его, то холопа пояти, да платитъ господин за нь 12 гривне; а за тым, где его налезуть удареныи тои мужь, да бьютъ его.

18. А иже изломить копье, любо щит, любо порт, а начнетъ хотети его деръжати у себе, то приати скота у него; а иже есть изломил, аще ли начнетъ приметати, то скотом ему заплатити, колько дал будетъ на нем.

Правда уставлена руськои земли, егда ся съвокупил Изяслав, Всеволод, Святослав, Коснячко, Перенег, Микыфор Кыянин, Чюдин Микула.

19. Аще убьютъ огнищанина в обиду, то платити за нь 80 грн убищици, а людем не надобе; а в подъездном княжи 80 гривен.

20. А иж(е) убьютъ огнищанина в разбои, или убищица не ищутъ, то вирное платити, в неи же вири голова начнетъ лежати.

21. Аже убьютъ огнищанина у клети, или у коня, или у говяда, или у коровье татьбы, то убити в пса место. А то же покон и тивуницу.

22. А в княжи тивуне 80 гривен.

23. А конюх старьи у стада 80 гривен, яко уставил Изяслав в своем конюсе, его ж(е) убиле Дорогобудьци.

24. А в сельском старосте княжи и в ратаинем 12 гривне.

25. А в рядовници княже 5 гривен.

26. А в смерде и в хо(ло)пе 5 гривен.

27. Аще роба кормилица любо кормиличиц, 12.

28. А за княжь конь, иже тои с пятном, 3 гривне, а за смердеи 2 гривне, за кобылу 60 резан, а за вол гривну, а за корову 40 резан, а третьякъ 15 кун, а за лоньщину пол гривне, а за теля 5 резан, за яря ногата, за боран ногата.

29. А оже уведеть чюжь холоп любо робу, платити ему за обиду 12 гривне.

30. Аще же приидеть кровав мужь любо синь, то не искати ему послуха.

31. А иже крадетъ любо кон(ь), любо волы, или клетъ, да аще будетъ един крал, то гривну и тридесят резан илатити ему; или их будетъ 18, то по три гривне и по 30 резан платити мужеви.

32. А в княже борти 3 гривне, любо пожегуть, любо изудруть.

33. Или смерд умучать, а без княжа слова, за обиду 3 гривны; а в огнищанине, и в тивунице, и в мечници 12 гривне.

34. А иже между переореть любо перетес, то за обиду 12 гривне.

35. А оже лодью украдетъ, то за лодью платити 30 резан, а продажи 60 резан.

36. А в голубе и в куряти 9 кун, а в утке, и в гусе, и в жераве, и в лебеди 30 резан; а продажи 60 резан.

37. А оже украдутъ чюжь пес, любо ястреб, любо сокол, то за обиду 3 гривны.

38. Аще убьютъ татя на своем дворе, любо у клети, или у хлева, то тои убит; аще ли до света держать, то вести его на княжь двор; а оже ли убьютъ, а люди будутъ видели связан, то платити в немь.

39. Оже сено крадутъ, то 9 кун; а в дровех 9 кун.

40. Аже украдутъ овъцу, или козу, или свинью, а их будетъ 10 одну овъцу украде, да положатъ по 60 резан продажи; а хто изимал, тому 10 резан.

41. А от гривни мечнику куна, а в десятину 15 кун, а князю 3 гривны; а от 12 гривну емъцю 70 кун, а в десятину 2 гривне, а князю 10 гривен.

42. А се покон вирныи: вирнику взяти 7 ведер солоду на неделю, тѣж(е) овен любо полот, или две ногате; а в сред(у) резану въже сыры, в пятницу тако же; а хлеба по кольку могутъ ясти, и пишена; а кур по двое на день; коне 4 поставити и сути им на рот, колько могутъ зобати; а вирнику 60 гривен и 10 резан и 12 веверици; а переде гривна; или ся пригоди в говение р(ы)бами, то взяти за рыбы 7 резан; тѣ всех кун 15 кун на неделю; а борошна колько могутъ изъести; до недели же виру (сберу)ть вирници; то ти урок Ярославль.

43. А се урок мостъников: аще помостивше мост, взяти от дела ногата, а от городници ногата; аще же будетъ ветхаго моста подтвердити неколико доск, или 3, или 4, или 5, то тое же.

Закон Руський

Переклад

1. Якщо уб'є муж мужа, то помститися має брат за (вбивство) брата, син за батька або двоюрідний брат, або племінник з боку сестри; якщо не буде нікого, хто б помстився, то покласти 40 гривень за вбитого; якщо (вбитий) буде русин, глідін, купчина, ябетник, мечник або ж ізгой чи словенин, то покласти за нього 40 гривень.

2. Якщо будь-хто буде побитий до крові або до синяків, то не шукати цій людині свідків; якщо ж на ньому не буде ніяких слідів (побоїв), то хай придуть свідки; якщо ж не може (привести свідків), то справі кінець; якщо ж за себе не може помститися, то хай візьме собі з винного 3 гривні, а ще плату лікарю.

3. Якщо ж хто кого вдарить батоном чи жердиною, чи п'ястю або чашею, або рогом, або мечем плиском, то (платити) 12 гривень; якщо (того, хто вдарив) не наздоженуть (і не помстяться), то він платить, і на тому справі кінець.

4. Якщо (хто-небудь) вдарить мечем, не виїнявши його (із піхов), чи руків'ям, то (платити) 12 гривень (штрафу).

5. Якщо ж (хто-небудь) вдарить (мечем) по руці і відпаде рука чи всохне, то (платити) 40 гривень.

6. Якщо нога залишиться ціла, або почне кульгати, тоді хай угамовують (винного) домочадці (пораненого).

7. Якщо ж (хто) відсіче (кому-небудь) який-небудь палець, то (сплатити) 3 гривні винагороди потерпілому.

8. А за (висмикнутий) вус (сплатити) 12 гривень, а за (пошкоджену) бороду — 12 гривень.

9. Якщо ж хто вийме меч, проте не вдарить (ним), то він покладе гривню.

10. Якщо ж муж штовхне мужа від себе або до себе, (то сплатити) 3 гривні, а (скривджений хай) виставить двох свідків; але якщо (побитий) буде варяг чи колбяг, то (хай сам) йде до присяги.

11. Якщо ж челядин скриється у варяга чи у колбяга, а його на протязі трьох днів не повернуть (колишньому господарю), а про це довідаються на протязі трьох днів, то йому взяти свого челядина, а (укривникові сплатити) 3 гривні винагороди потерпілому.

12. Якщо хто поїде на чужому коні, без дозволу, то сплатити (хазяїну) 3 гривні.

13. Якщо хто візьме чужого коня, зброю чи одягу, а (хазяїн) впізнає (їх) у своїй громаді, то хай він візьме своє, а (злодію сплатити ще) 3 гривні винагороди потерпілому.